

TÖRTÉNETÍRÓI NÉZŐPONT ÉS NARRATÍV IGAZSÁG

Gyáni Gábor

az MTA doktora, egyetemi docens (ELTE), tudományos tanácsadó (MTA Történettudományi Intézet)

Milyen kapcsolat fűzi a historikust a múltnak azokhoz a szereplőihez, akikről beszél? Milyenek a történész lehetőségei a múlt megítélésében: meddig azonosulhat, és azonosulhat-e egyáltalán a múlt megjelenített szereplőivel úgy, hogy a történelmi dokumentumokból megismert megnyilatkozásaikkal magyarázza tetteiket? S ha viszont él e lehetőséggel, nem él-e vissza vele, nem vezet-e munkamódszere kárhozatos elfogultsághoz, szubjektív részrehajláshoz? S egyáltalán: létezik-e teljesen elfogulatlan történetírói megközelítés? Az imént megfogalmazott kérdések kivétel nélkül a *nézőpont* és a *történetíró hang* problémáját érintik, és egyöntetűen arra vonatkoznak, hogy *ki beszél* a történész nevében vagy a történész helyett a múltról szóló tudományos diskurzusban.

A nézőpont megválasztásának elkerülhetetlensége

A történetírást mint szakszerű tudományos beszédmódot azért írja elő a történész-narrátor személytelenségét, mert egyedül így látja biztosítva a múlt racionális eszközökkel történő megközelítését. A történetírók rendszerint ezért is használják a „mi” személyes névmást, ha alkalmanként véleményyt nyilvánítanak a múltból. Ez tökéletesen egybevág azzal a mély belső meggyőződésükkel, mely szerint ha a történész valóban érti és jól végzi a dolgát, akkor a tények, vagyis a múlt önmagáért beszél. Nem a történész teremti meg a történelem

fogalmát a múltat elbeszélve, hanem közvetlenül a múlt szóval meg általa, az ő közreműködésével.

Mindamellet a múlt szereplői többnyire közvetlenül is szót kapnak a történész narrációjában: vagy úgy, hogy a historikus szó szerint idéz tőlük egy-egy álláspont vagy esemény megvilágítása végett, vagy oly módon, hogy ismerteti az adott kérdésről vallott (a dokumentumokból hozzáférhető) álláspontjukat. A történész azonban mint narrátor, igazából felette, helyesebben kívül áll az elbeszélésbe foglalt világon: hiszen ő mindent tud, vagy legalábbis mindazt tudja, amit a történet értelmének a megfejtése megkíván, következésképpen többet tud azoknál, akik a múltat végigélték (vagy csak elszenvetkék). A történész ugyanis már azt is ismeri, ami e múlt utóbb következtet (s ezáltal a *nem szándékolt következményeket* is látja), ami döntően befolyásolja a múlt helyes értelmezését. Ráadásul a történész a dokumentumok meglehetősen széles körére támaszkodva többet megtudhat a múlt eseményeiből, mint az események valamikori részesei, akik legfőljebb csak egy részét ismerhették annak, bár igaz, hogy erről viszont többet tudtak, mint amennyit a töredékesen fennmaradt dokumentumokra hagyatkozó történész valaha is megtudhat róluk. A kettőjük közt fennálló különbséget Isaiah Berlin a sün és a róka látásmódjának a különbözőségével érzékeltette. A róka mindent tud, a sün viszont legfőljebb egyetlen nagy

dolgot ismer – idézi az ókori görög költőt, majd Tolsztoj példáján (*Háború és béke*) részletesen is bizonyítja, hogy milyen mély episztemológiai dilemma rejlik az empirikus tapasztalat, valamint a szintetikus vízió (az elméleti tudás) kettősségében. (Berlin, é. n. 1., 39-41. o.)

Robert F. Berkhofer szerint egyáltalán nem mindegy, hogy a történetíró egy meghatározott nézőpont *nevében* vagy egy meghatározott nézőpont *alapján* fejti-e ki argumentumait. (Berkhofer, 2000, 151. o.) Az a történész, aki múlton kívüli, helyesebben múlt feletti pozícióból igyekszik áttekinteni a múltbeli eseményeket, arra törekszik, hogy lehetőleg egyszerre több nézőpont *nevében* láttassa a valamikori valóságot. Ez ugyanis elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy senki se vádolhassa elfogultsággal vagy szubjektívizmussal. Ennek azonban korántsem mond ellent, hogy mindig egy bizonyos nézőpontból (prizmából, látószögéből, fókuszpontból) közelíti meg a tárgyat. Az általa választott nézőpont ugyanakkor nem kifejezetten a múltból ered, nem ahhoz tartozik, így nem is azonos egyik múltbeli nézőpontonál sem. Hiszen a történész-elbeszélő immár visszavonhatatlanul a jelen perspektívájából tekint vissza a múltba, amely innen megpillantva másnak mutatja magát, mint amilyennek valamikori tevőleges részesei előtt mutatkozott. Az időbeli távolság ezáltal sajátosan történészi nézőpontot teremt: ez a hermeneutikai perspektíva pedig egyfajta *fogalmi* nézőponttal (mondhatnánk: egyfajta szemléletmóddal) látja el a történészt. Ami nemcsak hogy fontos, de egyúttal szükségyszerű is, hiszen „a világunkban előforduló tények lehetséges aspektusainak végtelen gazdagságában és sokféleségében” valójában el sem tudnánk igazodni a szellektió elvének az alkalmazása nélkül. A választás azonban mindig adott álláspont alapján történik. „Meghatározott álláspont

vagy nézőpont kifejlesztése tehát elkerülhetetlen” – szögezi le Popper. (1997, 135. o.)

Az tehát ezek után a fő kérdés, hogy milyen kapcsolat áll fenn a történetírói nézőpont és a történész által megragadni kívánt múlt számtalan lehetséges nézőpontja között akkor, amikor egyébként megbocsáthatatlan szakmai bűn egy adott múltbeli nézőpont kiválasztása és kizárólagos favorizálása. Az első, e kérdéssel kapcsolatos dilemmát, azt, amely a megélt tapasztalat és a történetírói ábrázolás (az értelmezéssel egyenértékű megjelenítés) között feszül, futólag már érintettük az előbbieken. Így most csupán a történészi nézőpont „önkényes” jellegének a tisztázása végett térünk hozzá vissza egyetlen szó erejéig. Ricoeur azt állítja, hogy: „a társadalomtörténet nem pusztán egy a többi terület között. Éppen-séggel azt a nézőpontot alkotja, amelyből a történetírás kiválasztja saját mezejét, s ez a társadalomtudományok mezeje lesz.” (Ricoeur, 2002, 57. o.) Ami szerinte azt jelenti, hogy a történésznek el kell szakadnia a megélt tapasztalat időbeliségétől, hiszen ha annál marad, sohasem tisztázhatja a *longue durée* tartományában érvényesülő struktúrákat és a „különböző idejűségek egyidejűségének” természetét. A történetírói beszéd azonban ettől nem lesz kevésbé valóságos és nem ölt fiktív jelleget, összevetve azzal, amelyik mindenáron ragaszkodik a múltból származó tanúságtételek feltétlen igazához. Ricoeur mindebből végül arra következtet, hogy két külön „valósággal” van dolgunk. „A megélt tapasztalat számára, amely nem képes arra, hogy önmagából alakítsa ki a többféle időtartamnak, vagyis a tartamok különféle léptékének eszméjét, ez utóbbiak (mármint a társadalomtörténet által ábrázolt múltak – Gy. G.) nyilvánvalóan konstrukciók. Ami itt valójában konstrukció, az a vizsgált gazdasági, korlátozott értelemben vett társadalmi, politikai, kulturális vagy másféle változás természete, tehát a

változás felfogását lehetővé tévő lépték, és e léptéknek tulajdonított időbeli ritmus között létrehozott megfelelés. [...] Ám ezek a konstrukciók feltehetően a szóban forgó jelenség természetéhez igazodnak, és ebben az értelemben egyáltalán nem tetszőlegesegek vagy fiktívek.” (Uo.)

A nézőpont olyan másfajta fogalma is megfogalmazható ugyanakkor, amelyik kifejezetten arra vonatkozik, mit hogyan válasszunk ki a megélt tapasztalatot tanúsító dokumentumok „hangjai” közül. Hiszen aligha kétséges, hogy a történész valamiképpen mindig részrehajló, mivel több megértést mutat egyesek, mint mások iránt, és nemegyszer épp egy bizonyos személy (vagy csoport) szemszögéből láttatja a dolgokat – így például az ő szavaival adja tudtunkra a múltban megtörtént eseményeket. „A semlegesnek tűnő megítélések – jegyzi meg Berkhofer – általában egyik vagy másik résztvevő nézőpontjának kedveznek.” A szerző ezt hegemonikus nézőpontnak nevezi, amely azt fejezi ki, hogy „kinek milyen nézőpontja határozza meg a valóságot”. (Berkhofer, 2000. 152. o.) A történész, rögzítsük tézisünket, mindig egy meghatározott nézőpontot foglal el a maga számára azért, hogy ebből a kitüntetett látószögéből kerítsen sort a múlt fogalmi birtokba vételére. Egy ilyen nézőpont úgyszólván elkerülhetetlen tehát a múlt diszkurzív megismerése során (is), noha már magának a nézőpontnak a puszta léte is felettébb problematikus a történetírói megismerés szempontjából; hiszen ez azt sugallja, hogy elfogultsággal terhelt a pártatlanságra törekvő történetírói értékelés. El kell ismerni: minél jobban belemerül a historikus a megismerni vágyott múlt magyarázatába, annál nagyobb szerephez jut előadásában a nézőpont, következésképpen annál több és annál nyilvánvalóbb részrehajlást tanúsít a múlt egyes dolgaiban. Ez pedig ahhoz az írás elején feltett kérdéshez

vezet bennünket vissza, hogy lehetséges-e egyáltalán elfogultságoktól mentes történeti megismerés?

Hogy miként nyilvánul meg a gyakorlatban a nézőponttal szükségképpen együtt járó történetírói részrehajlás, azt egy korántsem kirívó példa segítségével próbálom megvilágítani. A Horthy-kori revíziós politikáról nemrégiben kitűnő történelmi elemzés látott napvilágot, melynek szerzője egymástól jól elválasztva, egymással élesen szembeállítva mutatta be a mindenkori hivatalos, vagyis a kormányzati (diplomáciai eszközökkel folytatott) revíziós politikát, valamint a társadalmi (részben azonban az állam által is támogatott, általa legalábbis bujtogatott) revíziós mozgalmakat. Ez a disztinkció értékelési különbséggel párosult: ha racionális (tehát védhető) politikai gyakorlatnak tekinti egyáltalán a szerző a revíziót, akkor kizárólag csak a kormánypolitikai erőfeszítések számára tartja fenn e racionalitás érvényét. Így meghatározott nézőpontját nyíltan meg is indokolja, midőn a revíziós propagandát folytató kormány és diplomáciai kar „realitásérzékét” fölébe helyezi a szakszerűtlen, sőt olykor kifejezetten káros mozgalmi ténykedésnek. Az utóbbiak szószólóit és fő képviselőit „a nagypolitikában kevésbé járatos, botcsinálta diplomatáknak” nevezi, és azt állapítja meg róluk, hogy időnként szinte elkápráztatták őket a sajátjuknak képzelt sikerek. (Zeidler, 2000, 124. o.)

A Magyar Revíziós Liga, az ide tartozó társadalmi szervezetek csúcsszerve – amelynek elnöke, Herczeg Ferenc, az „írófejedelem”, külön fejezetet szentelt memoárjában az e területen végzett tevékenységük ismertetésének – Zeidlernél kizárólag ebben az argumentációs kontextusban jut szóhoz. Egyszer úgy, hogy olyan részletet idéz a történész az író visszaemlékezéséből, amely a revíziós mozgalom felettébb százalmas következményét jeleníti meg. A Herczeg-

től származó idézetben ugyanis a Lord Rothermere-hez érkezett magyarországi ajándékok kuriózumgyűjteményéről esik szó, melyet még Herczeg is sommásan csak így jellemez: „Az egész nagy gyűjtemény a londoni környezetben idegenszerűen primitív, kissé barbár és erősen orientális benyomást tesz.” (Herczeg, 1993, 149. o.) Az író ilyenén megszólaltatása a módszertani szakirodalomban a „döntő eset” argumentumként számon tartott eljárást idézi. Vagyis olyan, különösen megbízható bizonyítékról van szó, amely épp azáltal támasztja alá a tényállást, mert kifejezetten az ellenkezőjét várnánk el tőle. (Fairburn, 1999, 58–59., 266–268. o.)

Másodjára úgy kap szót Herczeg Zeidler könyvében, hogy a történész mintegy előre kijelöli az idézetként átvett mondatok (helyes) értelmét; annak a szövegrésznek a végén adja át ugyanis a szót az írónak, amely úgy indul, hogy a történész-narrátor botcsinálta diplomataként bélyegzi meg a Herczeg-féle mozgalmárokat, hogy végül helytelen önértékelésük illusztrálása végett idézze az író kifakadását a revízió ügyét úgy mond a saját monopóliumuként kisajátító politikusok és diplomaták ellen. (Zeidler, 2001, 124. o.)

A félreértések elkerülése végett nyomatékosan hadd szögezzem le: a példaként választott esetben nem az az igazán érdekes, hogy helyesen járt-e el a történész, amikor több racionalitást (politikai realitásérzék) tulajdonított egyik vagy másik múltbeli szereplőnek. A példával azt szerettem volna csupán éreztetni, hogy miként juttatja kifejezésre a történész saját választott nézőpontjából adódó elfogultságait kifejezetten retorikai eszközök alkalmazása útján. „Tárgyilagos nézőpontból aligha vitatható – kezdi az előbbihez hasonló tárgyról írt tanulmányát egy másik magyar történész –, hogy egy-egy korszak képét roppant erőteljesen befolyásolja az az időszak, ahonnan

a vizsgált periódusra visszatekintünk.” Majd gyorsan hozzáfűzi: az igazság megismerése szempontjából mégsem teljesen vigasztalan a helyzet, feltéve, ha egyszerre sok nézőpontot teszünk magunkévá, mivel ez „biztonságot [ad] a múlt hiteles feltárásához”. (Pritz, 2001, 105. o.) Ám nyomban le is hűti imént felfokozott várakozásainkat, midőn kijelöli azt a kizárólagos nézőpontot, amely az ő vizsgálódásait vezette: ez pedig Trianon, a „súlyosan igazságtalan béke” magyar látószöge, azé a Trianoné, amely „seb... a magyar nemzet testén”. Igaz, ezen a körön belül valóban több különálló nézőpont felvillantására kerít sort.

A bemutatott példák ahhoz szolgálnak mintegy bevezetőül, hogy alaposabban is megvitassuk a kérdést: milyen viszony fűzi a történetíró elbeszélői nézőpontját magához a történeti igazsághoz. S ezen a ponton nyomban egy komoly megszorítással kell élnünk: nem az igazság mint olyan, hanem egyes-egyedül a narratív igazság, vagyis az elbeszélés formájában igazolt valóság kritériuma izgat bennünket. Hiszen ahelyett, hogy az elbeszélések és valóságtartalmuk (valóságreferenciáik) kérdését firtatnánk, arra próbálunk majd felelni, hogy milyen kapcsolat áll fenn az elbeszélések különféle módusai, a jellegük szerint egymástól eltérő elbeszélésmódok között. Mindezt pedig egy esettanulmány segítségével fogjuk közelebből is megvizsgálni.

A MAORT-ügy alternatív reprezentációi

Egy 20. századi magyar történelmi eseményt dokumentáló és megjelenítő, jellegükben meglehetősen sokrétű szövegek egybevetésével arra keressük a választ, hogy a különféle elbeszélői nézőpontok milyen, önmagukban igaz történeteket szülhetnek. A napló-memoár, a regény és a történetírói feldolgozás formáját öltő szövegek mindegyike az ún. MAORT-ügyről szól. Az „ősforrás” szerepét Papp Simon, a MAORT kezdettől

meghatározó szerepet betöltő főgeológus munkatársa, utóbb a vállalat vezetője, majd az 1948-as MAORT-szabotázsper elsőrendű vádlottja által írt napló és memoár képezi. (Papp, 1996) A csak néhány éve közzétett önvallomás volt egyik ihletője és kétségkívül az egyik fontos szövegforrása Galgóczi Erzsébet *Vidravas* című regényének (Galgóczi, 1984–1985); ugyanakkor sokat merített belőle a MAORT című üzem- és ipartörténeti kismonográfia történész szerzője is (Srágli, 1998). Történeti feldolgozás, fikció és a személyes tapasztalatot megszólaltató dokumentum (napló és memoár): ez a három szöveg ugyanannak a történetnek három külön nézőpontból történő elbeszélésével szolgál.

Papp Simon könyvének közel öthatoda szabályszerű napló, egyhatoda pedig memoár; az utóbbi a szerző-émlékező életének azt az időszakát öleli fel, amikor a geológust az ÁVO letartóztatta, hogy végül hét évre börtönbe zárja. A napló és a memoár eltér egymástól: az előbbi kizárólag a tudós munkajegyzeteit rögzíti, így a szorosabban vett szakmai eseményeken kívül nem nagyon esik bennük egyébről szó, s ennek megfelelően még a naplóíró magánélete is rejtve marad előttünk. Jellemző, hogy az 1930-as évek Németországába gyakran kiutazó Papp csak mintegy véletlenszerűen látszik időnként észrevenni azt, ami pedig a náci Németországban ekkoriban oly feltűnően zajlott; ám még ezt sem kommentálja, nem tisztázza tehát a hozzá fűződő viszonyát. Így a zsidóüldözés tényét egyedül az a Bremerhaven kikötőjében 1939 márciusában feljegyzett megfigyelése sejteti, mely szerint: „A vámvizsgálat enyhe volt. A zsidó utasokat különválasztották és külön kezelték.” A náciizmusnak a német mindennapokat olyannyira átítató jelenlétét pedig a hajón szerzett következő élménye érzékelteti. A „kapitány és a fősteward rövid, Hitleret dicsőítő beszé-

deket tartottak”. Az ünnepségen, mint írja, a nem német állampolgárok nem vettek ugyan részt, Papp viszont bizonyítva igen, mert naplójában feljegyezte: a „német beszédek pattogósak, poroszosak voltak. Mindkettő gyenge szónok volt.” (Papp, 1996, 96. o.) Ennyi és nem több.

A nemzetközi hírű tudós, a magyar olajbányászat atyja így élte tehát dolgos életét egészen addig a pillanatig, amíg, az ÁVO alakjában, be nem tört életébe a nagybetűs Élet, midőn tehát 1948-ban szabotázs vádjával letartóztatták. Ekkor pedig kezdetét veszi hősünk életének az 1960-as évek távlatából, a memoárban elbeszélte tragikus korszaka. Ez az élettörténeti beszámoló egy merőben más ember lelkivilágának a narratív tükre, olyasvalakié, aki utólag már arról is „tud”, amiről a naplóban többnyire még mélyen hallgatott, nevezetesen hogy: a „MAORT-ot 1945 óta az állami- és pártellenőrök egész raja lepte el.” (Papp, 1996, 210. o.) Olyan emberé, akinek a különféle emberi jellemek megnyilvánulásaira is kinyílik már a szeme, és mondanivalója is akad már róluk, legyen szó a koncepció per bírójáról (Olti Vilmosról), vagy az ávós tisztekről, netán némelyik börtöntársáról.

Galgóczi 1984-ben megjelent regénye, a MAORT-ügy regényes ábrázolása abban az időben még némi vihart is kavart maga körül, miután pert akasztottak az író nyakába. Az egyik mellékszereplőben önmagára ismerő ávós tiszt ugyanis kifogásolta a regényben róla írottakat, a mű további kiadásai miatt ezért törölni is kellett néhány sort. Az író szándékai szerint alkotása, ahogy a szaklektori véleményre adott válaszában ő maga megfogalmazta: „nem szociográfia és nem dokumentumregény, hanem – szépirodalmi mű.” (Galgóczi, 1996, 41. o.) Jóllehet az író hosszú éveken át úgyszólván történetkutatói munkát végzett a regény előkészületeként. „Hidd el – írta 1982 őszén egy levélben –, nem vagyok be-

képzelt, amikor azt állítom, hogy az ötvenes évekről e pillanatban én tudom a legtöbbet Magyarországon, írókat, történészeket, politikusokat beleértve. Az én kezemben olyan »szigorúan titkos iratok« fordultak meg, aminek a létezéséről legfeljebb maga a levéltáros tudott, aki őrizte.” (Galgóczi, 1996, 20. o.) Papp Simon akkortájt még kéziratban lappangó memoárját és naplóját is elolvashatta az író, és azok szövegét a regényben bőségesen fel is használta. De erről később lesz majd szó.

Az üzem- és ipartörténeti áttekintés szerzője ugyanakkor a kezdetektől a MAORT 1949 végi államosításáig kísérté nyomon a történet alakulását, s csupán e keretek között, mellékesen érintette Papp Simon élettörténetét. A szóban forgó szövegek mindegyike, részben vagy egészben, hamisítatlan elbeszélés, semmi akadály nincs tehát annak, hogy összehasonlító elemzésnek vessük őket alá. De vajon milyen szöveget tekintünk elbeszélésnek? MacIntyre nyomán azokat a teljesen zárt konstrukciót alkotó szövegeket rendeljük az elbeszélés fogalma alá, melyekben az elbeszélő cselekmény valahonnan ered, és egy adott ponton végérvényesen befejeződik. Minden, amit történet formájában adunk elő, cselekmények nehezen kibogozható sorát alkotja, ugyanakkor nem hiányzik belőlük a határozott irány sem: a történet tehát mindig valamilyen irányba tart, és lényegében teleologikus jellegű. (MacIntyre, 1999, 289. o.) Ismeretes persze olyan álláspont is, melynek szószólói szerint a történeteket inkább csak elbeszéljük, de ritkán vagy sohasem éljük át őket; nem, hiszen a narratívában rejlő teleologikusság valójában csak utólag, retrospektíve valósul meg. (Sartwell, 2000, 13-15. o.) Ennek azonban – megítélésem szerint – némileg ellentmond a narratív pszichológiának ama feltevése, hogy ti. az interperszonális kapcsolat során szerzett lelki tapasztalat mindig

magán viseli a „narratív hagyomány” hatását. A pszichológusként nyert tudás természetét elemezve Spence például arra a következtetésre jut, hogy: „Az elbeszélő hagyomány már jóval azelőtt hat megfigyelői képességeinkre, mielőtt írásaink nyomtatásban megjelenének. Mivel az analitikus ülésen művészként, mesemondóként működünk, az az érdekünk, hogy vélekedéseinkből olyan sima, homogén hálót... alkossunk, amelybe minden leletünk illeszkedik, tehát mindenképp nagyobb figyelmet kell szentelnünk a koherenciának és a folytonosságnak, mint e fogalmak ellentételeinek.” (Spence, 2001, 122. o.)

Számunkra mindebből az tűnik egyedül fontosnak, hogy mind Srágli történeti beszámolója, mind pedig Galgóczi fikciója kivétel nélkül narratívum, hiszen a cselekményszöveg mindegyikükben egyaránt teleologikus felépítésű. A MAORT című munka például akkor ér véget, amikor az e néven ismert vállalat története is véget ér (a cég más néven és megváltozott formában persze napjainkig fennáll – a vállalat mai jogutódja a MOL). De mindezen túl a végkifejlet (a szabotázspér) felé mutató mozzanatok is folyton előkerülnek a könyvben; nevezetesen az állam és a magáncég közti, a harmincas évek végétől folytonos torzsalkodás megannyi apró eseménye. Sőt: a teleologikus történetészöveg nemegyszer nyílt formában is megnyilvánul, mint ahogy a következő esetben is: „A tényeket reálisan mérlegelve sem a termelt kőolaj mennyiségének csökkenése, sem a kutatások eredménytelensége, sem a budapesti gázvezeték építésének elmaradása nem lehetett volna a MAORT ellen a későbbiekben felhozott vádak alapja” – szól a szerző értékelése a vállalat 1945-46. évi működéséről úgy, hogy a későbbi történetek fényében veszi számba az akkori eseményeket. (Srágli, 1998, 96. o.) A teleologikusság természetesen a történet fikciós

megjelenítésére, tehát Galgóczi regényére is éppúgy áll, mint az üzemtörténeti beszámolóra; a regény Papp Simon (alias Simon Pál) halálával és temetésével ér ugyanis véget.

A regény azonban nem pusztán Papp és a MAORT regényesen megformált históriája; olyan történetet mond el benne az író, amely a geológus, a geológus felesége, a kettőjük által megszemélyesített MAORT, valamint egy falusi kulákcsalád egymásba szövődő, egymást átható élettörténetét fogja egybe. A fikció műfaji keretei közti történetmondás mutatja meg igazán, hogy az én-mivolt narratív elképzelése (e fogalomhoz vö. Gergen, K. J. – Gergen, M. M. 2001, különösen 77–79. o.) nemcsak rólam (rólunk) mint saját történetünk *szubjektumáról*, hanem mindenki másról is szól, aki(k) az idők során az életem (az életünk) részévé vált(ak), és akik életének magam is részévé lettem. „Minden élet elbeszélése – jegyzi meg MacIntyre – az egymást átszövő elbeszélések része.” (MacIntyre, 1999, 292. o.) Így tágul ki Papp Simon és felesége élettörténete is két család között, olykor egymásba fonódó élettörténetévé, és ekként simul bele Srágli szolid történeti feldolgozásában Papp élettörténete a MAORT intézménytörténetébe. Ezért is utasíthatta vissza Galgóczi teljes joggal a volt ávós „szakmai lektor” vádját, hogy ti. „teljesen egyoldalúan, a vádlott és elítélt szemszögéből foglalkozik az üggyel és annak részleteivel”. (Galgóczi, 1996, 38. o.) Hiszen a regény „főhőse – hangsúlyozta Galgóczi – nem dr. Simon Pál (akiben a MAORT vezérigazgatóját véli Timár István fölfedezni), hanem Rév Orsolya fiatal parasztlány, akit kizárnak a Képzőművészeti Főiskoláról, mert az apját törvénytelenül kuláklistára teszik. Rév Orsolya sorsába fonódik dr. Simon Pál geológus, a felesége, Gyetvay professzorék” és további mások sorsa is. (Uo. 41. o.)

Az egyes élettörténeteknek ez a szoros egymásba fonódása idézi azután elő, hogy mást talál a történész és mást az író a maga szempontjából fontosnak Papp napló-memoárjában. A történész elsősorban a tudós tényyszerű, tehát a szorgalmasan vezetett naplóban rögzített közléseknek veszi különösen nagy hasznát, melyek elsőrangú ténybeli forrását képezik a hazai olajbányászat eseménytörténetének. S tíz oldalt, a könyv kevesebb mint egytizedét szánja csupán magára a perre, ám ekkor sem mérít túl sokat az egyébként bőbeszédű memoárból.

Merőben más a helyzet Galgóczi esetében. A naplójegyzetek ismeretanyaga visszaemlékezés gyanánt és viszonylag kis terjedelemben épül be a regény szövegébe. A Budapestről kitelepített, majd a börtön közelében fekvő faluba egy parasztcsaládhoz kerülő Simon Pálné nosztalgikus emlékezéseinek narrációjához használja alkalmanként az író a naplók anyagát. A börtönből később kiszabaduló Simonnak a már évekkel korábban elhunyt feleségét egykor befogadó család lányával, Rév Orsolyával folytatott többszöri és kimerítő beszélgetései során viszont a memoár szinte csonkítatlanul átkerül a regény szövegébe.

Nem kívánok bővebben kitérni arra az egyébként érdekfeszítő problémára, amit a valóság dokumentumértékű szövegeinek közvetlen fikciós felhasználása vet fel. Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című regényéről szólva, a történelem–fikció–tapasztalat hármasságának viszonyát ecsetelve, kimerítően foglalkozik ezzel a kérdéssel egy nemrég közzétett elemzés. (Thomka, 2001) Az írás szerzője munkájában fokozottan támaszkodott a valós, a fikatív és az imaginárius hármasságáról szóló, egyébként Isertől származó elképzelésre (Iser, 2001, különösen 22–25. o.). Hadd térjek azonban vissza eredeti kérdésfelveté-

semhez, vagyis ahhoz a problémához, amely a narrátor választott nézőpontjából fakadó valóságteremtő erőt és képességet érinti.

A kérdés jobb megvilágítása céljából Papp Simon (Simon Pál) egyetlen élettörténeti mozzanatára összpontosítom figyelmet a szövegek egybevetése során. Nevezetesen arra, mi történt azt követően, hogy a már négy és fél éve raboskodó geológus felesége meghalt? A valóságban az történt, hogy a rab egy bizonyos ideig kapott még a feleségétől leveleket, aki azonban beszélőn már valóban nem járt többé nála (ám ez utóbbi mindig is szeszélyesen adagolt lehetőség volt csupán). A memoár szerzője így adja elő ezt a történetet. „Utoljára láttam a feleségemet 1953. január utolsó vasárnapján. Február és március utolsó vasárnapján hiába vártam. Nem tudtam, hogy miért nem jön. Nem jött, mert Nógrádverőcén február 8-án meghalt. A börtön nem közölte velem. Ezután Binder Béla [volt kollégája, s perének egyik, korábban szabadult vádlottja] írt a feleségem nevében. Persze én megismertem, hogy nem a feleségem írása és gondolatmenete.” (Papp, 1996, 243. o.)

Az 1945 és 1956 közt tomboló terrortól elsőként, és még az emigrációban érkező történész, Fehérvári István következőképpen számolt be ugyanerről. „Papp felesége súlyos beteg lett, az asszony természetesen eltitkolta betegségét, nem akart még nagyobb terhet és szenvedést okozni amúgy is megtört férjének. Amikor pedig az asszony meghalt, az ÁVH átvette a feleség szerepét, hivatásos grafológussal tovább írást a leveleket. Félték ugyanis attól, hogyha Papp megtudja felesége elvesztését, akkor egyszerűen abbahagyja a munkát. S ez esetleg néhány ÁVH-s fej gördülését jelentette volna...”. (Fehérvári, 1978, 65. o.)

Az üzemtörténeti feldolgozás szerzője a rá ilyen esetekben oly jellemző lakonikus

rövidséggel azt közli csupán az olvasóval, hogy Papp a börtönből szabadulva értesül felesége haláláról. Galgóczi regényében viszont Simonék és a Rév család szorosan egymásba szövődő élettörténetének épp az ominózus levélírás képezi az egyik kulcsmozzanatát. Az ÁVO ugyanis, a regény cselekményszövése szerint, felkéri a jó rajzkészgű Rév Orsolyát a levelek hamisítására, aminek ő egy ideig eleget is tesz. Ám az eredetileg még a Papp/Simon élettörténetéhez tartozó momentum a regényben immár Rév Orsolya élettörténeti kontextusában válik dramaturgiaiilag valóban fontos tényezővé. Orsolya ugyanis kifejezetten azért vállalja a levélhamisítást, mert a kérést tolmácsoló ávos tiszthez, régi gyermekkori ismerőshez reménytelen szerelem fűzi. A feleség nevében Simon Pálhoz írt levelekben vallja meg a tiszt iránt érzett és ugyanakkor viszonzatlan szerelmét. A levélírás emellett az önvalomásra is kitűnő lehetőséget kínál számára, melyet életének akkori sikertelensége motivál. A börtönből szabaduló Simon és Orsolya későbbi, szinte baráttá mélyülő kapcsolatát pedig megalapozza, hogy Orsolya nyomban bevallja neki a teljes igazságot, amikor a geológus fölkeresi a feleségének valamikor otthont adó családot.

S vizsgáljuk meg végül a nézőpont kérdését. Galgóczi a lektor részéről vele szemben hangoztatott elfogultság vádjára így válaszolt: „Ebben a regényemben én, az író nem vagyok azonos egyetlen szereplőmmel sem. Mindegyiket megpróbálom belülről, a saját igazsága felől ábrázolni. Ebből következik, hogy amit a szereplőim gondolnak vagy mondanak, nem az én véleményem, hanem az övéké [...], én, az író, egy mondat erejéig se »szólok ki« a szövegből, mindössze a szituációkat ábrázolom, amelyekben a szereplőim mozognak.” (Galgóczi, 1996, 42. o.) Fel kell viszont tennünk a kérdést: valóban úgy van,

ahogy az író nő állítja? Meggyőződés, hogy nem.

Ha a nézőpont fogalma több annál, mint hogy a narrátor egyvalaki nevében beszél, s magában foglalja azt is, hogy a narrátor valaki vagy valakik nézőpontjából beszéli el a történetet, akkor Galgóczi kétségkívül nem jár el egészen „pártatlanul”; nem, mivel némelyik szereplőjével azonosítja magát. Rév Orsolyával úgy, hogy önön megélt tapasztalataiból alkot fikciót (regénybeli hősnőt), Simon Pállal pedig olyképpen, hogy történelmi narratívumok (a per dokumentumainak és nem utolsósorban Papp Simon naplójának és memoárjának) „beszéltetésével” a politikai üldöztetést elszenvedők szemüvegén keresztül láttatja a kort és annak alakjait. Kettőjük olykor egymással össze is kapcsolódó élete éppen történelmi sorsuk némi hasonlósága folytán, és nem azért ér végül össze, mert Simon (alias Papp) valóságos élete tényleg egybekapcsolódott volna felesége valamelyik nőgrádvérőcei ismerősének életével. A memoár ismeretében ezt nem is feltételezhetjük, hiszen Papp nem utal feljegyzéseiben ilyen találkozásra vagy kapcsolatfelvételle. S egyúttal persze szükségtelen is mindezt feltételeznünk, hiszen Papp Simon 1955 után pontosan ugyanoda tért vissza, ahonnan 1948 nyarán erőnek erejével kiszakították: szűk szakmai és értelmiségi mikrovilágába. Az ezekről az évekről számot adó napló azt sugallja: a börtönévek után Papp ugyanaz maradt, mint ami korábban is volt, vagyis „jóhiszemű”, a szakmájába begubózó tudós; olyan valaki, aki semmi okot nem lát arra, hogy attól féljen, miszerint a politika jóvóltából egyszer tragikusra fordulhat az élete. A napló-memoárban Papp néha nyíltan is hangot ad ennek az attitűdnek, amit Galgóczi

regényében a férjével teljes mértékben azonosuló feleség fogalmaz meg *expressis verbis*.

Számon kérhető-e vajon a történésztől, hogy olykor és némiképp részrehajló, ha valóság a szó szoros értelmében nem létezik anélkül, hogy ne valamely meghatározott nézőpont keretében beszéljük el azt összefüggő és teleologikus történet formájában? Úgy gondolom, nem. Az és annyi kérhető csupán rajta számon, ám ezt meg is kell követelni minden történésztől, hogy a múltból adott beszámolója (1) minél inkább megfeleljen a történetírói diskurzus szabályai szerint megalkotott elbeszélés kritériumainak; valamint (2) hogy beszámolója hihető és meggyőző is legyen egyúttal. Ez utóbbit pedig (éppúgy, mint a fikció igazságait) mindenekelőtt (kizárólag?) a narratív igazság ismérve biztosítja, az, aminek birtokában mi magunk döntjük el, hogy valóban az igazságnak megfelelően kelt-e életre az átélt élmény, vagy hitelt érdemlő képét és magyarázatát kaptuk-e valamely múltbeli eseménynek. Az elbeszélt történet narratív igazsága – az, amely a valószerűség benyomását tudja kelteni bennünk – így válik azután valósággá, hogy végül magának a valóságnak az igazságává lényegüljön át. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a valóságelvű történeti (történetírói) és a tisztán fikcionalizáló beszédmód közt nem létezik többé semmiféle határvonal, és hogy ne lenne közöttük immár semmilyen lényeges eltérés.

Kulcsszavak: *nézőpont, hegemonikus nézőpont, történetírói diskurzus, történeti igazság, narratív igazság, fikcionalizáló beszédmód, valóságelvű beszédmód, teleologikusság, megélt tapasztalat, nem szándékolt következmény*

IRODALOM

- Berkhofer, Robert F., Jr. (2000). Nézőpont a történetírói gyakorlat nézőpontjáról. In: Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 4. A történelem poétikája*. 147–169. Kijárat, Budapest.
- Berlin, Isaiah (é. n.). *The Hedgehog and the Fox. An Essay on Tolstoy's View on History*. Simon & Schuster, New York
- Fairburn, Miles (1999). *Social History. Problems, Strategies and Methods*. MacMillan, London
- Fehérvári István (1978). *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956*. Alpha Publicationis, De Kalb Pike
- Galgóczi Erzsébet (1996). *A Vidravas regénye. Levelek, dokumentumok*. Műhely, Különszám
- Galgóczi Erzsébet (1984–1985). *Vidravas*. Szépirodalmi, Budapest
- Gergen, Kenneth J.– Gergen, Mary M. (2001). A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: László János – Thomka Beáta (szerk.). *Narratívák 5. A narratív pszichológia*. 77–121. Kijárat, Budapest.
- Iser, Wolfgang (2001). *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényén*. Osiris, Budapest
- Herczeg Ferenc (1993). *Emlékezései. Hűvösvölgy*. Szépirodalmi, Budapest
- MacIntyre, Alasdair (1999). *Az erény nyomában. Erkölcselméleti tanulmány*. Osiris, Budapest
- Papp Simon (1996). *Életem*. Magyar Olajipari Múzeum, Zalaegerszeg
- Popper, Karl (1997). A történetírás és a történelem értelme. In: Uő: *Megismerés, történelem, politika*. Válogatott írások és előadások. AduPrint, Budapest
- Pritz Pál (2001). A Horthy-korszak külpolitikájáról. *Világosság*, 7–9, 105–122.
- Ricoeur, Paul (2002). A történelem írása és a múlt megjelenítése. *Műhely*, 1, 54–62.
- Sartwell, Crispin (2000). *End of Story. Toward an Annihilation of Language and History*. State University of New York Press, Albany
- Spence, Donald (2001). Az elbeszélő hagyomány. In: László János – Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. 121–131. Kijárat, Budapest.
- Srágli Lajos (1998). *A MAORT. Útmutató*. Budapest
- Thomka Beáta (2001). A történelem mint tapasztalat, regény és retorika. *Jelenkor*, 10, 1064–1072.
- Zeidler Miklós (2001). *A revíziós gondolat*. Osiris, Bp.

